

ENDÜLÜS'TEN ÖNEMLİ BİR SİMA: İBN BERRECAN

Yrd. Doç. Dr. Hülya KÜÇÜK* - Hamza KÜÇÜK**

Abstract***

A Famous Person from Andalusia: Ibn Barraghan

İbn Barraghan, whose full name was Abu'l-Hakam Abd as-Salam b. Abd ar-Rahman b. Muhammad b. Abd ar-Rahman al-Lahmî al-İfrikî al-Ishbilî, was born in either Ishbiliyya in Andalusia or İfrikıyya in Morocco, depending upon which account one accepts. One of the great Sufi-scholars of Andalusia, where Islam began to flourish in I/VIIIth century. With Abu al-Abbas İbn al-Ârif (d.536/1141), he was a close follower of the famous philosopher İbn Masarra (d.319/931). Together, they were influenced by Gazali (d.505/1111) to the extent that they were called 'Gazalis of Andalusia'. Because of his alleged activities in support of the Almoahiden (Muvahhidun), sympathisers of Gazali, he was arrested by Sultan Yusuf al- Tafshin of the Murabitun (who supported the Fuqaha [Islam jurists] having anti-Sufi inclinations). He was subsequently imprisoned and died in prison in the year 536/1141.

His works include *al-İrshâd Fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, *al-Kitâb fi't-Tafsîr*, *Sharhu Maâni Asmâ'ullahi'l-Husna*, *İzâhu'l-Hikma bi Ahkâmi'l-İbrâ*, etc. Unfortunately, he did not compose a single work dedicated to defining his thought and views on Sufism. These views must derived from his works mentioned above, which indicate that his Sufi inclinations were close to those held by İbn Arabî (d. 638/1240) a century later.

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

** Konya Merkez Vaizi, ve S.Ü.İ.F. Tefsîr A.B.D. Doktora talebesi.

*** Bu İngilizce özeti okuyup ufak tefek düzelttiler öneren R.N. Stacy (Center for Adult Education, Cambridge [Massachusetts])'ye teşekkür ediyoruz.

İbn Berrecan, başta Kur'ân, kelim ve tasavvuf olmak üzere birçok İslamî ilimde otorite olarak kabul edilen, bunun yanında astronomi, matematik ve geometriye gibi müsbet ilimlerle meşgul olmuş bir İslam alimidir. Hayatı hakkında elimizde bulunan bilgiler ise maalesef kısa ve yetersizdir. Elimizdeki kaynaklara göre, hayatının çoğunu Endülüs'ün İsbîliye şehrinde geçirmiştir. Bilindiği üzere Endülüs, düşünce tarihimizde önemli bir yere sahiptir. Batı'da, dine aykırı kabul edildiği için aklî faaliyetlerin yasak edildiği bir 'karanlık çağ' yaşanırken, 93/711 yılından beri orada var olan müslim/gayr-ı müslim teb'a sayesinde Endülüs, çeşitli sahalarda parlak bir dönem yaşamıştı. Bu dönemde yetişen İbn Rüşd, İbn Arabî ve İbn Bacce gibi birçok ilim adamının günümüzde bile devam eden etkileri olduğu, kimsenin inkâr edemeyeceği bir gerçektir.¹

Müslümanların İspanya serüveni, ilk İslam fetihlerinin son halkasını teşkil eden Endülüs'ün fethiyle başlamıştı. 92/710 yılına kadar birkaç şehir ve kale dışında Kuzey Afrika'nın tamamını ele geçirmiş olan müslümanların yeni bir hamle daha yaparak, 92/710 yılında Kuzey Afrika Valisi Musa b.Nusayr, Emevi Halifesi Velid b. Abdülmelik'ten izin alarak Tarif b. Malik'i keşif gayesiyle İspanya'nın güney sahillerine göndermişti. Tarif b.Malik'in bol ganimetlerle dönmesinden sonra fetih hazırlıklarına başlandı. Musa b. Nusayr, 93/711 yılında azatlısı Berberi asıllı Tarık b. Ziyad'ı, iç kavgalarla boğuşan Vizigot Krallığının hüküm sürdüğü İspanya üzerine göndermiş, ve Tarık b. Ziyad kısa zamanda İspanya'nın Tuleytula (Toledo) şehrine kadar ki kısmını hakimiyeti altına almıştı. Böylece İspanya'da ilk fetihler gerçekleşmişti.²

93/711 yılından itibaren müslümanların ve gayr-ı müslim teb'anın çeşitli sahalardaki faaliyetleri ile parlak bir medeniyetin doğuşuna sahne olan,³ dahası, ilim ve sanatta kendine özgü bir yorum getiren Endülüs'te fetihten sonraki ilk

¹ Bkz. Mehmet Özdemir, "Endülüs" *DİA*, c..XI, 1995.s.223.

² Müslümanların İspanya'daki hakimiyeti şu dönemlerde olmuştur:

1. Valiler dönemi (93-137 / 711-755)
2. Endülüs Emevileri dönemi (138-415 / 756-1031)
 - a. Emirlik Dönemi (138-311/ 756-929)
 - b. Halifelik dönemi (311-415/ 929-1031)
3. Mülükü't-Tavaif Dönemi (415-474/ 1031-1090)
4. Murabıtlar Dönemi (474-542/ 1090-1147)
5. Muvahhidler Dönemi (542-624/ 1147-1229)
6. Gımata Beni Ahmer Emirliği (Nasriler) ve Endülüs'te İslam Hakimiyetinin Sonu (635-889/ 1238-1492). Detaylar için, bkz. Özdemir, agm, ss.211 vd.; C.F. Sebold, "Endülüs", *İA (Milli Eğitim Bakanlığı)*, 1993, c.IV, ss.470-473.

³ Özdemir, agm, s.223.

yıllarda aşına olunan dini bir hayat tarzı da zühd hayatı idi. Zühdün tasavvufa dönüşümü⁴, tasavvufun oluştuğu diğer bölgelerde de olduğu gibi, daha sonraki yıllara rastlar. Burada öncelikle şunu ifade etmeliyiz ki, Doğu tasavvufu ile Endülüs'te ortaya çıkan tasavvuf arasında bazı nüanslar vardır. Doğu tasavvufunun, İslam, Fars, Hint ve Yunan öğretilerinin karışımından doğan bir hareket olmasına karşın⁵, Endülüs tasavvufu, İslam, Yeni Eflatunculuk, Yunan ve Rumen öğretilerinin karışımıydı. Endülüs tasavvufunda Hint ve Fars etkisi görülmez. Öte yandan. Endülüs'te yaşayanların çoğu ataları Hıristiyan olan, hayal ve gayb haberlerine süratli intikal gösteren Berberilerden meydana gelmiştir. Günümüzde bile birçok şehirlerde Berberiler arasında Kitâb açma (fala bakma), avuç okuma, gaybı bilme, vs. iddiaları oldukça yaygındır. Bütün bu unsurların Endülüs'te tasavvufî hareketin doğmasında önemli rolü olmuştur.⁶

Endülüs'te tasavvuf hareketini ilk başlatanın Muhammed b. Abdillâh ibn Meserre (kısaca 'İbn Meserre' diye bilinir.)⁷ olduğu söylenir. İbn Meserre, 269/883'de doğmuştur. Babası Kurtuba'lı olup itizalî görüşleriyle tanınırdı. Halk tarafından pek rağbet edilmediği için bu tür görüşlerini gizlemek zorunda kalmıştır. 30 yaşına geldiğinde babası gibi halktan ayrılarak öğrencileri ile birlikte Kurtuba'da bir dağa çekilmiş⁸ ve münzevî bir hayat yaşamıştır. Etrafı yeşil ve manzarası güzel bu yerde derin tefekkürlere dalan İbn Meserre'nin etrafına, çok sayıda insan toplanmış olmasına rağmen öğretilerini uygulayanlar az olmuştur. İlhadda suçlanmasını müteakiben, hac bahanesiyle Endülüs'ten ayrılarak Arabistan yolu üzerinde çeşitli felsefî ekollerle de tanışma fırsatı bulmuştur. Daha sonra müsahamasıyla tanınmış Halife III. Abdurrahman zamanında tekrar En-

⁴ Zühdü, Hz. Peygamber'in dili ile tarif edersek: "Dünyada zahidlik, helali haram kılmak ve mali zayi etmek (kullanmamak) değil, Allah'ın elindeki, sana, senin elindekinden daha sağlam gelmesidir (Allah'ın eline daha çok güvenmen, dünyaya bel bağlamamandır)": (İbn Mâce, Zühd, 1.). Zühd ve tasavvufta 'Zühd Dönemi' için bkz. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1990, ss.99-189; Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1994, ss.88-114; Hülya Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, İstanbul, 1997, ss. 59 vd.

⁵ Tasavvufta yabancı tesirler konusunda bkz. Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 1995, ss.48-52.

⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Meserre, *el-Müntekâ*, tr. M.N. Bardakçı, İstanbul, 1999, Giriş Bölümü; Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslam*, Mısır, 1966, c.III, s.68.

⁷ İbn Meserre hakkında, bkz. M. N. Bardakçı, *Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Meserre'nin Tasavvufî Düşünce Tarihindeki Yeri ve "el-Müntekâ Min Kelâmi Ehli't-Tükâ"* Adlı Eseri, (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, İsparta, 1998; Mustafa Çağırıcı, "İbn Meserre", *DİA*, c.XX (1999), ss.188-93. Ayrıca bkz. Emin, c.III, s.69; J.S. Trimmingham, *A History of İslam in The West Africa*, (Oxford University) London, 1962, s.157.

⁸ Özdemir, agm, s.221.

dülüs'e dönerek derslerine başlamış ise de. kavga ve münakaşalardan bıtap düşerek ders yapamaz hale gelmiştir. 319/931'de Sierra'daki evinde ölmüştür.⁹ İbn Meserre'nin fikirleri, daha sonra İbn Berrecan'ın çağdaşı ve hocası kabul edilen Ebu'l-Abbas İbnü'l-Ârif tarafından sistemleştirilmiştir. İbnü'l-Ârif'in görüşleri de Ebu Bekr el-Mallarkin, İbn Berrecan ve İbn el-Kaysî tarafından İşbiliye, Fas ve Algarbes (Portekiz) çevrelerinde yayılmıştır.¹⁰ IV/X. Yüzyılın sonlarından itibaren baş gösteren siyasî parçalanma ve beraberinde getirdiği sosyal çalkalanmaların da tesiri ile Meriye'de İbnü'l-Ârif, İşbiliye'de İbn Berrecan, Şibl'de İbn Kasım gibi şahsiyetlerin etrafında toplanan grupların birer sufi grup olduğu konusunda şüphe yoktur. Endülüs'ün tasavvuf sahasında yetiştirdiği en önemli ismin, İbn Arabî olduğu hususunda da bütün ilim adamları hem fikirdir.¹¹

Burada asıl konumuz olan İbn Berrecan'ın tam adı "Ebü'l-Hakem Abdü's-Selâm b. Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman el-Lahmî¹² el-İfriki¹³ el-İşbilî¹⁴ (v.536/1141)"dir. Hayatı hakkında elde mevcut kaynaklardan ilk bahseden, İbn Başkuval (v. 578/1182)'in *es-Sılâ* adlı eserine tekmile yazan ve İbn Berrecan'dan 122 yıl sonra vefat etmiş olan İbnü'l-Ebbâr'dır.¹⁵ İbnü'l-Ebbâr'dan sonra yaşamış tabakât yazarlarının tamamına yakını, yaptıkları nakillerin büyük bir kısmını bu müellife atfen vermektedirler.

⁹. Emin, c.III, 69; W.Montgomery Watt, *A History of Islamic Spain*, Edinburgh, 1965, s.143. İbn Meserre'ye zafede edilen en önemli eseri, bâtinî fikirleri muhtevi ve mezhebinin ana hatlarını ortaya koyan *Kitâbu't-Tabsîr*'idir. Yine, cebirle ilgili bir başka eseri de *Kitâbu'l- Hurûf*'tur.Bkz. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (Hazırlayan: Hey'et), (Buradan sonra *BİT*) İstanbul, 1987, c.VI, ss.498-9.

¹⁰. A.y.

¹¹ Özdemir, agm, s.221.

¹². Lügat manası, "kesmek" olan 'lahm', kırmızı yanaklı, şişman manalarına da gelir. İbn Sîde, bunun Yemen taraflarında bir mahal veya Câhiliyye araplarında gelen bir kabilenin adı olduğunu beyan eder. Bazen kasaplara da "lahmî" adı verilmekle birlikte İbn Berrecan'ın bu nisbeti neden kullandığına dair bir kayda rastlanılamamıştır. İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, Ts., (Lhm md.); ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arus*, Beyrut, ts. (Lhm md.); İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-A'yan ve Evnau'z-Zaman*, Beyrut, 1398/1978, c.I, s.149.

¹³. "İfrikiyye" diye okunur. Sicilya yarımadasının karşısındaki geniş bir ülkenin adıdır. İber yarımadasının karşısında son bulur.Böylece iki tarafında iki yarımada olmuş olur. İfriki b.Ebrehe b. Raiş'in adına izafetle bu isim verilmiştir. O bölgenin sınırlarını çizen, orayı alan ve sahiplenilen O'dur. Fazla bilgi için bkz:Yakut el-Hamavî (Şihabü'd-Din Ebu Abdillâh Yakut İbn Abdillâh er-Rumi), *Mu'cemü'l-Büldan*, Beyrut, Ts, c.I, s.195.

¹⁴. Endülüs'ün büyük şehirlerinden biridir. Endülüs meliklerinin tahtları ve ikametleri oradadır. Kurtubanın 30 fersah batısındadır. Telafuzu için bkz. İbn Hallikan, c.I, s.125; Yakut el-Hamavî, c.I, 195.

¹⁵. Ebu Abdillâh Muhammed İbn Abdillâh İbn Ebî Bekr (v.658 H.)

İbnü'l-Ebbâr (v.658/1259) da dahil olmak üzere tabakât ve tarih kitâblarında İbn Berrecan'ın hayatıyla ilgili detaylı bir bilgi bulmak mümkün değildir. İbn Berrecan'dan bahseden bütün kaynaklar, ya bir cümlede ya da bir paragraf ayırmışlar, daha doğrusu, büyük Sûfî Almeria şeyhi Ebü'l-Abas İbnü'l-Ârif (v.536/1141)'ten¹⁶ bahsederken O'na da değinmişlerdir. Verilen bilgiler ise umumiyetle birbirinden nakil suretiyledir.

İbn Berrecan'ın künyesi konusunda tarihçiler arasında bir birlik sağlanamamıştır. Zehebî, “İbn Berrecan” lafzının, “İbnü Ebi'r-Rical” ifadesinin tahfif edilmiş şekli olup, bunun da İbn Berrecan'ın dedelerinin künyesi olduğunu, halkın onlardan bahsederken bu künye ile hitap ettiklerini ifade eder.¹⁷ Kabri-nin başına giden halkın O'na hitaben “Seydî Bü'r-Rical”(Efendimiz Bü'r-Rical) diye mahalli şive ile hitap etmeleri de bunu gösterir.¹⁸ İbn Abdî'l-Melik el-Merrâkûşî ise buradaki “bâ” sesinin “bâ” ile “fâ” arasında bir ses (yani P) olduğunu bunun aslının Arapça “ricâl” kelimesiyle alakası olmadığını ve kelime-nin yabancı olduğunu iddia etmiştir.¹⁹ İbn Hallikan ise, “B” harfini fetha, “C” harfini şeddeli okuyarak “Berrecan” şeklinde olması gerektiğini söylemiştir.²⁰ Mahalli kullanışı da dikkate alarak bu tabirin, İbn Hallikan'ın tesbit ettiği gibi

¹⁶.Ahmed b.Muhammed b.Musa b.Ataullah es-Sanhacî el-Endelüsî el-Merî, “İbnü'l-Arif” künye-siyle meşhur olmuştur. 482/1089'da doğdu. Dini ilimler ve fıkıh tahsil etti. Zühd ve takvasıyla dikkat çekti. İbn Meserre'nin görüşlerini sistemleştirdi. İbn Berrecan'ın dostu idi. 536/1141'de İbn Berrecan ile aynı yılda vefat etmiştir. (İbn Berrecan'la aynı yılda vefat etmelerine rağmen, İbn Berrecan'ın vefat tarihini 536/1141, İbnü'l-Arif'inkini ise 536/1143 şeklinde veren Brockelmann'ın *GAL (Geschichte der Arabischen Littaratur)*, Leiden 1944-1949, c.I, s.559'ında bir matbaa hatası olsa gerekir. Hayatı hakkında fazla bilgi için bkz. İbnü'l-Ebbâr, *Mu'cem*, (thk. F.C. Zeydin), Madrid, 1885, s.18; Hamdi (Abdü'l-Mün'im Muhammed Hüseyin); *Tarihu'l-Mu'rib el-Endelüsî fi Asri'l-Murabitîn*, yer ve tarih yok, s.404; İbn Başkuval (Ebü'l-Kasım Halef ibn Abdilmelik), *Kitâbü's-Silâ fi Tarihi Eimmeti'l-Endelüs ve Ülemâihim ve Üdebâihim*, (*Kitâbü's-Sıla*), Mısır, 1374/1955, c.I, 81; İbn Hallikan, c.I, 168.

¹⁷.ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (buradan sonra SAN) Beyrut, 1990-1410 (Thk: Bessar Avvad Maruf ve Muhyiddin Hilâlü's-Serkam), Beyrut, Ts., c.XII, s. 334

¹⁸. en-Nâsirî, *el-İstiksâ*, Daru'l-beyda, 1954, c.II, s.77.

¹⁹. Ali Ömer Şevki, *Mevsûatü'l-Hadarâti'l-İslamiyye*, Amman, 1923, s.164; Ahmed ibn Muham-med el-Makkârî'nin *Nefhu't-Tib min Gusni'l-Andalusi'r-Râtib* adlı eserinin tercümesinde (17 numaraları dipnotta), Pascual de Gayangos (Madrid Üniversitesi Arapça Profesörü), bu kelime ilgili şu kayıta bulunur: ‘Bercan’(başka bir yazılışa göre “Burcan”) -sanırım Danimarka'da- A-rap coğrafyacılarına göre en kuzeyde yer alan, gündüzleri 4, geceleri 20 saat olan bir yerdir”. “Burcan” kelimesine gelince bu, ortaçağ tarihçilerinin, “Burgundy” dedikleri, Fransa'nın güneyinde Çoğunlukla Berberilerin oturdukları yerler olan, “Burguziones” veya “Burgundiones” kelimelerinin bozulmuş şeklidir.” Bkz: Ahmed ibn Muhammed el-Makkârî, *The History of The Muhammadan Dynasties of Spain*, (Tercüme: Pascual de Gayangos), Hindistan, Ts., c.I, 316.

²⁰. İbn Hallikan, c.IV, s. 236-237.

“İbn Ebî'r-Rical” tabirinin biçim değiştirmiş şekli olduğu tercih edilebilir. Zaten kullanım konusundaki umumî kanaat da bu yöndedir.

İbn Berrecan'ın nerede doğduğu konusunda tarihçiler arasında bir fikir birliği yoktur. Bazıları O'nun o zaman 'El-İfrikıyye' bugün 'Fas' adı verilen şehirde doğduğuna işaret ederler. Buna dayanarak da ismini zikrederlerken “El-İfrikî sümme'l-İşbîlî” (önce Afrika'lı sonra İşbîliye'li) demişlerdir.²¹ Diğer bazıları da O'nu, doğrudan doğruya Endülüs'ün İşbîliyye şehrine nisbet etmişlerdir.²² İbnü'l-Ebbâr²³ ve İbnü'z-Zübeyr,²⁴ İbn Berrecan'ı Endülüslülerin tercümelelerini verdiği yerde vermektedirler. Yine İbnü'z-Zübeyr İbn Berrecan'ın dedelerinin Afrikalı olduğunu ve O'nun için “Afrikalı” tabirinin bu asla işaret etmek için söylenmiş olabileceğine işaret eder. İbn Abdilmelik de bu konuda İbnü'z-Zübeyr'e paralel yaklaşımda bulunur.²⁵ Yine birçok tarihçinin “vatanından uzakta, garib öldü” diye tavsif etmeleri, vb. yaklaşımlardan anlaşıldığı kadarıyla, İbn Berrecan'ın İşbîliyye'de doğmuştur. Ne var ki doğum tarihi hakkında ilgili kaynakların hiçbirinde herhangi bir kayda rastlanılamamıştır. Elde mevcut tarih ve terâcim kitapları, O'nun, adının duyulmaya başladığı zaman Endülüs'ün İşbîliyye (Sevilla) şehrinin doğusunda bu şehre nâzır “Tulyata” köyünde yaşadığından bahsederler.²⁶ Muhtemelen doğduğu yer de burasıdır. Bu tesbitlerden anlaşıldığı kadarıyla İbn Berrecan, ataları Afrika'da (Fas'ta) yaşayan ve kendile-

²¹. ez-Zehabî, SAN, c.XXII, ss.72, 334; İbn Hacer el-Askalanî, *Lisânü'l-Mizân*, Lübnan, 1971/1390, c.IV, s.13; es-Suyutî (Celalüddin Abdurrahman), *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (Thk: A. Meursinge), Tahran, 1960, s.20; ed - Davudî, (Şemsüddin Muhammed İbn Ali İbn Ahmed el-Malikî), *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Thk:Ali Muhammed Ömer), Kahire, 1392/1972, c.I, s.300; İbnü'l-İmâd, c.IV, s.113 ve c.V, s.124; Ömer Rıda Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, 4 c., Beyrut, 1376/1957, c.V, s. 226; Şevki, s.164; A. Faura, “İbn Barraghan” *EI: Encyclopedia of İslam*, Leiden, 1971, c.III, s.732.

²². en-Nebhânî (Yusuf b. İsmail), *Câmiu Keramâti'l-Evliya*, (Thk:İbrahim Atva Avad), Mısır, 1962, II, 166; İbnü'l-Cezerî (Şemsüddin Muhammed ibn Muhammed), *Gâyetü'n-Nihaye fî Tabakâti'l-Kurra*, Mısır, 1351/1932, c.I, s.385; Es-es-Suyutî, *Buğyetü'l-Vuat fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, (Thk: Ebü'l-Fadl İbrahim), 1399/1979, Tercüme sırası, 1527; Taşköprüzâde (Ahmed b.Mustafa), *Miftâhu's-Sa'âde ve Mısbâhu's-Sıyâde fî Mevdûati'l-Ulûm* (Thk: Kamil Bekri, Abdül-Vehhab Ebü'n-Nur), Kahire, 1968, c.II., ss.111-12; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Asaru'l-Musannifîn*, İstanbul, 1955, c.I, s.570; ez-Ziriklî (Hayru'd-Din), *el-A'lam* (3.Baskı), yer ve tarih yok, c.IV, 129; el-Yemânî (Abdülbaki b. Abdulmecid), *İşârâtü't-Ta'yin fî Terâcimi'n-Nuhât ve'l-Lugaviyyîn*, Riyad, 1986, s.187; Adil Nüveyhiz, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, Beyrut, 1983, c.I, s.382.

²³. İbnü'l-Ebbâr (Ebü Abdillâh Muhammed ibn Abdillâh ibn Ebî Bekr el-Kadaî el-Balansî), *et-Tekmile li Kitâbi's-Silâ* (buradan sonra *Tekmile*), Kahire, 1375/1955, sıra 1797.

²⁴. İbnü'z-Zübeyr (Ebu Cafer Ahmed), *Silatü's-Silâ* (Thk:Levi Provencal), ss.31-33.

²⁵. Şevki, s.164.

²⁶. İbnü'l-Ebbâr, *Tekmile*, c.II, s.852.

rine “Ebu'r-Rical” denilen tanınmış bir aileye mensubtur. Kendisi de bu sıfatla meşhur olmuştur.

İbn Berrecan'la ilgili olarak açıklanmasında fayda mülhaza edilen hususlardan biri de O'nun biyografisi ile ilgili olarak kaynaklarda rastladığımız hatalardır. Hayatı, eserleri ve vefatıyla ilgili olarak tarihçiler değişik tesbitlerde bulunmuşlardır.²⁷ Bazı tabakât yazarlarının farklı tesbitleri bir tarafa bırakılırsa, vefatı için verilen tarihleri iki noktada toplamak mümkündür. Bir kısmı H.536/1141-2, bir kısmı da 627/1230 tarihlerini vermektedirler. Aslında İbn Berrecan'ın hayatından ilk söz eden İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile* adlı eserinde, 1797 ve 1798.sırada iki İbn Berrecan'ın biyografisini verir. Bunlardan birisi 536/1141'de vefat eden bizim İbn Berrecan, diğeri ise, 627/1232'de vefat eden ve O'nun torunu olan İbn Berrecan'dır.

Daha sonra gelen tabakât yazarlarının birçoğu bu iki ismi ve özelliklerini birbirine karıştırmışlar ve zaman zaman birinin özelliğini diğerininki, birinin vefat tarihini diğerininki gibi vermişlerdir. Zira İbnü'l-Ebbâr'ın tesbitine göre, İbn Berrecan'ın torunu olan İbn Berrecan'da aynı isim ve sıfatlarla anılmaktadır. Bir farkla ki, İbnü'l-Ebbâr, torun İbn Berrecan'dan bahsederken ‘el-Lahmî’ ve ‘el-İfrikî’ sıfatlarını kullanmamıştır. Diğer isim ve künyeleri hem dede hem de torun için kullanmıştır.

İbn Ebbâr ve o kaynaklı tabakât yazarlarının tesbitine göre, torun İbn Berrecan da kıraat, arapça, lügat konularında mahir; zâhid ve âbid bir alimdi. İbn Side'nin²⁸ *el-Muhkem* adlı eserine yazdığı *Reddiye*²⁹ meşhurdur. Kıraatı, Ahmed b.Ebi Harun³⁰ ve bir gurup cemaatten, lügat ve Arapçayı ise Ebu İshak İbn Mülkun'dan almış,³¹ 627/1229'da vefat etmiştir.³²

²⁷. İsim ve künyede karışıklık yapanlar: es-Suyutî, *Buğyetü'l-Vuât*, c.II, 95; ez-Zehebî, *SAN*, XXII, 334, (204.sırada); İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*, Beyrut, ts, c.IV, 124. Taşköprüâde ise torun İbn Berrecan'ın İbn Side'ye yazmış olduğu reddiyeyi, müfessir İbn Berrecan'a nisbet ederek verir. (bkz. *Miftahu's-Sa'âde*, c.II, 112).

²⁸. Ebü'l-Hasen Akli b. İsmail en-Nahvî el-Lügavî el-Endelüsî (v.458 H.), Arap dili konusunda yazılmış *El-Muhkem ve'l-Muhitu'l-A'zam* adlı eserin sahibidir. Endülüs'ün Mürsiye şehrinde doğdu. A'ma idi.Talamnekî, Ebu Übeyde Kasım B.Sellam'ın *Garibü'l-Musanef* adlı eserini, ezberden okuduğunu ve hıfzına hayret ettiğini nakleder. Fazla bilgi için bkz. ez-Zehebî, *SAN*, XX, 144; İbn Hacer, c.IV, s. 205.

²⁹. ez-Zehebî, *SAN*, XXII, 334.; İbnü'l-Cezerî, c.III, 1252.; el-Yemânî, *İşârâtü't-Ta'yîn*, s.187. Tarihçiler, daha çok İbn Side'nin hatalarını ortaya koyduğunu söyledikleri böyle bir eserden bahsetmelerine rağmen, eser günümüze kadar ulaşmamıştır.

³⁰. Ebu'l-Kasım *et-Temîmî el-İşbîlî*. Hayatı hakkında fazla bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, c.I, 146.

³¹. Hayatı hakkında fazla bilgi için bkz. İbnü'l-Ebbâr, *Mu'cem*. 266; ez-Zehebî, *SAN*, XII, 334; İbnü'l-Cezerî, c.I, 146; es-Suyutî, *Buğyetü'l-Vuat*, c.II, 95; İbnü'l-İmâd, c.IV, 124; ez-Zehebî

Endülüs'te tasavvufun İbn Meserre ile başladığını ifade etmiştik. İbn Meserre'nin (v.319/931) görüşleri, Almeria şehrinde Ebü'l-Abbas İbnü'l-Ârif, İşbîliye şehrinde ise İbnü'l-Ârif'in çağdaşı yakın dostu ve muhibbi olan İbn Berrecan tarafından temsil edilmiş ve yayılmıştır. Tasavvufi düşüncelerini, İşbîliye'de geliştiren ve yaymaya başlayan İbn Berrecan, burada halk üzerinde etkisi olan ünlü bir mutasavvıf haline gelmiştir. İşbîliye civarında 130 köyün kendisini manevi lider kabul ettiği³³ İbn Berrecan, Gazzalî'nin etkisinde kalmakla beraber, daha çok İbn Meserre'nin tasavvuf anlayışını benimsemiştir.³⁴ Bazıları da bunun tersini iddia etmiş, O'nun, İbn Meserre'nin temsil ettiği Endülüs tasavvuf geleneğinden çok Gazalî'nin etkisinde kalmış ve O'nun tasavvuf anlayışını benimsemiş olduğunu söylemişlerdir.³⁵ İbn Berrecan, İbn Meserre'nin tasavvuf anlayışını sürdüren Almeria şeyhi İbnü'l-Ârif'le gönül bağı kurmuş, O'nu, çağdaşı olmasına rağmen kendine şeyh ittihaz edinmiş ve büyük saygı göstermiştir.³⁶ "Fitne dönemi" diyebileceğimiz bir çağda yaşayan İbn Berrecan, dostu İbnü'l-Ârif'le birlikte Gazzalî'nin etkisindeki Muvahhidleri destekleyerek, fıkıhçıların etkisinde hareket eden Murabıtlara karşı yürütülen harekete destek vermişti.³⁷ Muvahhidlerin büyük çabalarına rağmen İbn Berrecan'ın da fikhen bağlı olduğu³⁸ Maliki mezhebi canlılığını koruyordu.³⁹ Tasavvufla ilgili görüşlerinden hoşlanmayan fakihlerin kendisini Sultan Ali b.Yusuf b.Taşfin nezdinde çekiştirmeleri etkili oldu. Muvahhidlerin lideri İbn Tumart gibi, etrafında insanları toplayıp isyan edecekleri endişesi ile Sultan Ali b.Yusuf, Gırnata şeyhi el-Mayurki⁴⁰, Almaria şeyhi İbnü'l-Ârif ve İşbîliye şeyhi İbn Berrecan'ı Marekeş'e çağırtdı. İbnü'l-Ârif bu sıkıntıya fazla dayanamadı ve kısa zamanda 536/1141'de

(Şemsüddin Muhammed İbn Ahmed İbn Osman), *Ma'rifetü Kurrâ'il-Kibâr ala't-Tabakâtı ve'l-Âsâr* (Thk:Tayyar Altıkulaç), İstanbul, 1416/1995, c.III, 1252.

³². İbnü'l-Cezerî, c.I, s. 385; Katip Çelebi, *Kesfu'z-Zunun*, c.I, 70; Yemânî, 109; Taşköprüzâde, c.II, 112.

³³Faura, agm, s.732.

³⁴. *BİT*, c.VI, s.334.

³⁵.Bkz. Osman Karadeniz, "İbn Berrecan", *DİA*, XIX (1999), s.371.

³⁶. İbn Berrecan'ın, İbnü'l-Ârif ile olan ilişkisini, Fader P.Nwyia'nın, "İbn Berrecan'ın İbnü'l-Ârif'le muhaberatının gösteren basılmamış bazı parçaları üzerine not" başlığı altında verdiği bilgilerde görmek mümkündür. Bkz. Faura, agm, s.732 (F.P.Nwyia, *Hesperis*, XLIII, 1956, s.217-221'den naklen).

³⁷.*BİT*, VI, 334.

³⁸. İsmail Paşa, s.570.

³⁹ *BİT*, VI, 358.

⁴⁰Ebu Abdillâh Muhammed b.Eb. Nasr b.Abdillâh b.Futuh b.Humeyd b.Yasîl el-Humeydi, el-Endelüsî el-Mayorkî, fakih, zahid bir kişidir. Mayorka, Doğu Endülüs'te kalelerle çevrili bir şehirdir. Bu gün hıristiyanlar oturmaktadır. Bkz. ez-Zehebî, *SAN*, XIX, 120-127.

Marekeş'te vefat etti.⁴¹ Elebaşı olarak kabul edildiği anlaşılan İbn Berrecan, Marekeş'te mahkeme huzuruna çıkarılarak, sultan aleyhine hareket ettiği için red ve tenkit konusu olan görüşleri hakkında kendisine birtakım sorular soruldu. İbn Berrecan bu soruları tek tek cevaplandırdı Ancak maksadını anlatıp mahkeme üyelerini ikna edemedi. Sultanın huzurunda O'nun bir bidatçı olduğuna karar verdiler. Sultan Ali b.Yusuf, meslektaşı el-Mayorkî gibi onu da kırbaçlattırdı⁴²ve neticede İbn Berrecan'ı hapse attı.⁴³Hapiste yalnızlıktan sıhhati bozulan İbn Berrecan da, çok yaşamadı. Zaten Marekeş'e gelirken:”Burada fazla yaşamam, beni buraya getirenler de⁴⁴ fazla yaşayamazlar”⁴⁵ demişti. İbnü'l-Ârif'ten bir müddet sonra O' da Marekeş hapishanesinde⁴⁶ 536/1141'de⁴⁷ vefat etti.⁴⁸

Ölümünden sonra Sultan Ali b.Yusuf, fıkıhçıların telkiniyle⁴⁹ naşını bir çöplüğe atılmasını ve namazının kılınmamasını emretti. Bu durumdan haberdar olan İbn Hırzîhim⁵⁰faziletli ve zahid bir şeyhin cenaze namazında hazır bulunulması ve hazır bulunmayanların Allah'ın lanetine uğrayacakları şeklinde bir

⁴¹. İbnu'l-Ebbâr, *el-Mu'cem*, ss.18-19.

⁴². Şevki, s.164

⁴³. İbnu'l-Ebbâr, *el-Mu'cem*, ss.18-19; İbn Hacer, c.IV, 13-14.; ed - Davudî, c.I, s.300; Yaffî, *Mir'atü'l-Cinan*, c.III, s. 268; Faura, agm, s.732; ez-Zehebî, *SAN*, c.XX, s.73; el-Makkarî, *Nefhu't-Tıb*, c.II, 155; en-Nebhânî, c.II, 168.

⁴⁴. Ne garip tecellidir ki, İbn Berrecan'dan bir yıl sonra Ali b.Yusuf da Recep 537'de vefat etmiştir.

⁴⁵. ed - Davudî, c.I, 300.

⁴⁶. en-Nebhânî, c.II, 168.

⁴⁷. İbnu'l-Ebbâr, *Tekmile*, c.II, s.695; es-Suyutî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s.20; ez-Zehebî, *SAN*, c.XX, s.73, (44.sırada);el-Kütbi, *Vefatü'l-Vefayât*, I, 570;en-Nebhânî, c.II, 168; İbn Hacer, c.IV, 13; ed-Davudî, c.I, s.300; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, s.570; ez-Zirikli, c.IV, 129; Alî, c.III, 732; *Suter, de Matematiker*, s.118. İbn Berrecan'ın vefatını H.627 diyenlerin düştüğü hataya maalesef Merhum Ömer Nasuhî Bilmen de düşmüştür. Buna ilave olarak da, İbn Berrecan'ın hurufiliğini tenkit etmek üzere İbn Hallikan'dan yaptığı nakilde başka bir dikkatsizlikte daha bulunmuştur; İbn Hallikan'a göre, Sultan Selahü'd-Dîn H.579'da Halep şehrini fethettiği zaman, Ebül-Meali ed-Dımişkî, bir kasidesinde, Recep ayında Kudus'ü de fethedeceğini bildirmiş, bunu nerden öğrendin dediklerinde, İbn Berrecan'ın, Rum Suresi(30), tefsîrinden aldım, demiştir. Ömer Nasuhi Bilmen bu hadiseyi *Tabakât'*ında (*Büyük Tefsîr Tarihi*, İstanbul, 1973, c.II, 502) verirken, İbn Berrecan'ın o tarihte yaşayıp hurufilik yaparak geleceğe dair böyle bir tarih düşürmesinin mümkün olmadığını hesaplayamamıştır. Tabii bu kendi kabullenmesine göredir. Aslında İbn Berrecan o tarihlerde vefat etmişti. Yine bu noktada dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de tabakât yazarların pek de dikkatli olmadıkları ve genelde birbirlerinden muhamezesiz nakilde bulunmalarıdır. Taşköprüzâde'nin tesbiti bunun açık misalidir.

⁴⁸. ed - Davudî, c.I, s.300; Watt, s.143.

⁴⁹. ed - Davudî, c.I, s.300.

⁵⁰. Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamıştır.

ilan yapması için siyahî müridlerinden birine emir verir⁵¹ ve “falan falan kişi vefat etmiştir, herkes cenazede hazır olsun” diye nida ettirir. Cenazeye büyük bir kalabalık toplanır. Sultan ve fıkıhçılar bu kalabalığı dağıtmayı göze alamazlar. Cenaze tahıl pazarında (Rahbetü'l-hınta), dostu, büyük zahit İbnü'l-Ârif'in kabri yanında ona bitişik olarak vatanından uzakta toprağa verilir.⁵²

Marekeş halkı sağlığında olduğu gibi vefatından sonra da şeyhlerine saygı göstermeye devam etti. Kabri Marekeş'in ziyaret yerlerinden biri haline geldi. Halk onu hâlâ “Sîdî Berrecan” (Efendimiz Berrecan) diye anmaktadır. Endülüs'te ve Magrib'te İbn Berrecan'a bağlı olanların ve onu izleyenlerin teşkil ettiği “Berrecaniyye” adlı bir tarikat bile oluştu.⁵³

Tahsili ve Hocaları

Baba Abdurrahman b.Muhammed'in iki oğlu vardı. Her ikisi de İşbîliye'de tadrîse devam etmekteydi. Baba, bunlardan birini tıp tahsiline, diğeri olan Abdüsselâm (İbn Berrecan)'ı ise asrının genel manada ilim ve kültürünü almaya yönlendirdi. İbn Berrecan, Kur'ân ve Kur'ân ilimlerini, hadis, kelâm, lügat, edebiyat, matematik, geometri gibi ilimleri tahsil etti, ve çok yönlü bir alim oldu. Tasavvuf başta olmak üzere lügat, nahiv, tefsîr, kıraat, hadis, kelâm ve diğer birçok İslâmî ilimlerin yanında matematik, geometri gibi müsbet ilimlerle de meşgul olmuştur. Bütün ilimlerde imam olabilecek noktaya gelmiş, ancak hayat ve düşünce tarzı olarak tasavvufu seçmişti.⁵⁴

Kaynaklardan anlaşıldığına göre İbn Berrecan tahsilini İşbîliye ve civarında yapmıştır. Zira İbn Berrecan'ın hocaları olarak zikredilen isimler ya İşbîliye'ye, yahut ta genel olarak Endülüs'e nisbet edilmektedirler. Hocaları hakkında elimizde fazla bilgi yoktur. İbnü'l-Ebbâr'ın *Tekmiletü's-Sılâ*'daki ifadesine göre kendisinden *Sahîhu'l-Buhârî*'nin tamamını dinlediği hocası Ebu Abdillah İbn Manzur,⁵⁵ İşbîliye'lidir.⁵⁶ İbn Manzur, fazıl, önder ve güvenilir bir kişidir. *Sahîh*'i, babasından⁵⁷ ve amcasının oğlu Ebu Abdillah Muhammed b.

⁵¹. Faura, agm, s.732.

⁵². İbnü'l-Ebbâr, *el-Mu'cem*, s.20; *ez-Zehebî*, SAN, c.XX, s.73; *ez-Zehebî*, *Tezkiratü'l-Huffaz Zeyli*, s.73; İbn Hacer, c.IV, s.14; ed - Davudî, c.I, s.301; İbnü'l-İmâd, c.IV, s.113.

⁵³. *Ez-Zebidî*, *İkdü'l-Cevher*, c.V, s.82.

⁵⁴. İbnü'l-Ebbâr, *Tekmile*, c.II, s.852.

⁵⁵. *ez-Zehebî*, SAN, XX, 73; İbn Hacer, c.IV, s.13; Es-es-Suyutî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s.20; ed - Davudî, c.I, s.300; İbnü'l-Ebbâr, *el-Mu'cem*, .559.

⁵⁶. Ebu Abdillah Muhammed b.Ahmed b.İsa b.Muhammed el-Kaysî el-İşbîlî İbnü'l-Ebbâr, *Tekmile*, c.II, s.695.

⁵⁷. Babası hakkında bilgi için bkz.*ez-Zehebî*, SAN, c.XVIII, s.389.

Ahmed b.Manzur'dan rivâyet etti. Kendisinden İbn Beşkuval rivâyette bulundu, Ebu Bekr ibnül-Cedd el-Hâfız ise sema yoluyla *Sahîh*'i ezberledi. 520/1126 yılında 84 yaşında iken vefat etti.⁵⁸

Talebeleri

1. Abdül-Hak el-İşbilî (v.581/1185)⁵⁹: “İmam, hâfız, alimlerin en cömerdi idi” diye övülen bu zat, zamanında İbnü'l-Harrât olarak tanınır. Ebü'l-Hasen Şureyh b.Muhammed ve Ebü'l-Hakem, İbn Berrecan ve başkalarından hadis rivâyet etmiştir. İbnü'l-Ebbâr, O'nun hakkında şöyle der: “Hafızdır. Hadis ve illetleri konusunda alim, ricâl konusunda ârifdir. Hayr, salah, zühd, vera ve sünnete bağlılığı ile bilinir. Fıkıh, lügat ve edebiyatla ilgili eserleri vardır. Mihnet döneminde⁶⁰ yaşamış, 514/1120 yılında doğmuş ve 581/1185'da “Becâye” de vefat etmiştir.”⁶¹

2. Ebü'l-Kasım el-Kantarî⁶²: Allâme, hâfız. Ebu Bekr ibnül-Galib Ebü'l-Huseyin b. Said, İşbilî. İbn Berrecan ve başkalarından hadis dinledi. Onun hakkında İbnü'l-Ebbâr şöyle der: “Hadis ilminde marifet ehliendir. Hıfz ve itkanda çok meşhur oldu. İbn Beşkuval'ın tarihine ilave yazdı. Ya'ış İbn Kadîm ve daha başkaları ondan rivâyet ettiler. 561 [1165]'de Marekeş'te vefat etti.”⁶³

3. Ebu Abdillâh el-Kaysî⁶⁴: Ebu Abdillâh el-Gassanî'den *Sahih-i Müslim*'i dinledi. Daha başkalarından da rivâyet etti. Rivâyet ve dirâyet ehliendir. Önce Fas, sonra Marekeş'te yaşadı. 570 [1174]'de vefat etti.⁶⁵

İlmî Şahsiyeti

İbn Berrecan, tasavvuf başta olmak üzere lügat, nahiv, tefsîr, kıraat, hadis, kelâm ve diğer birçok islami ilimle ve matematik, geometri gibi müsbet ilimlerle de meşgul olmuştur. Biyografisini ilk veren İbnü'l-Ebbâr, onun kıraat,

⁵⁸. Hayatı hakkında fazla bilgi için bkz. A.y., c.IX, s.301.

⁵⁹. Ebu Muhammed Abdülhakk İbn Abdurrahman b. Abdullah b.Huseyin İbn Said el-Ezdî el-Endelüsî el-İşbilî.

⁶⁰ Siyasî ve sosyal çalkantıların olduğu çağ.

⁶¹. Hayatı hakkında fazla bilgi için bkz. ez-Zehebî, *SAN*, c.XII, ss198-9; İbn Ferhun (İbrahim İbn Ali İbn Muhammed), ed - *Dibâcü'l-Müzehheb fî Ma'rifeti A'yâni Ülemâ'il-Mezheb* (ed- *Dibâc*) (Thk: Muhammed Ahmed Ebu'n-Nur), Kahire, 1351, c.II, s.59; es-Suyutî, *Tabakâtü'l-Huffaz*, Beyrut, 1403/1983, s.482; ed - Dabbî, (Ahmed b. Yahya), *Buğyetü'l-Mültemis fî Tarihi Ricâlil-Endelüs*, Beyrut, 1410/1989, s.508; ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, c.IV, s.1350.

⁶². Muhammed ibn Abdullah Ahmed b.Mesud ibn Müferrec el-Endelüsî eş-Şelbî.

⁶³. Hayatı hakkında fazla bilgi için bkz. ez-Zehebî, *SAN*, c.XX, s.455.

⁶⁴. Muhammed ibn Abdillâh, İbn Muhammed b.Halil el-Mâlikî el-Leblî.

⁶⁵. İbnü'l-İmâd, c.IV, s. 238.

hadis, kelâm ve tasavvuf, lügat sahasında derinleşmiş bir alim, sika (güvenilir), saduk (doğru sözlü) olduğunu nakleder.⁶⁶

Bâtinî ilimlerin yanı sıra zahiri ilimler alanında da geniş bilgiye sahip olan İbn Berrecan, astronomi, matematik, geometri de söz sahibi idi.⁶⁷ Ancak o daha çok tasavvuf felsefesi ile ilgilenmiş harflerin sırları konusundaki bilgisiyle tanınmıştı. Gazzali'nin tesirinde kalmakla beraber, daha çok İbn Meserre'nin tasavvuf anlayışını benimsemiş (itizali görüşleri hariç), çağında İbn Meserre'nin görüşlerini sistemleştirip takibine çalışan ünlü sûfi İbnü'l-Ârif ile iyi ilişkiler kurmuş, adeta onu kendisine üstad olarak kabul etmişti.⁶⁸ İbn Berrecan ünlü bir sûfi ve mutasavvıf olmasına rağmen tasavvufla ilgili müstakil bir eser yazmamış, bu alandaki görüşlerini daha çok tefsîr ve kelâm ile ilgili yazdığı eserlerde ortaya koymuştur.⁶⁹

İbnü'l-Ebbâr'dan sonra İbn Berrecan'ın biyografisine temas eden tarihçilerden hiçbiri (kendisini Marekeş'te muhakeme eden fıkıhçılar heyeti hariç) onun bidatçı biri olduğundan bahsetmemişlerdir. Kendisini, 'mutasavvıf' olarak tanıtmayı yeğliyen tarihçilerin tamamı⁷⁰ O'nu, zamanının büyük bir âlimi ve zâhidi olduğundan, müfessir olarak Kur'ân bilgisine hakim, hadisçi olarak güvenilir ve doğru sözlü, kelâmcı olarak ehl-i sünnet akaidine ters bir itikada sahip olmayan, Kur'ân'ın kıraatına hakim, lügatçı olarak zamanının tartışılmaz en bilgini⁷¹, kâmil, sâlih, ibadete son derece düşkün, bir şahsiyete sahip olduğundan bahsederler. Hatta İbnü'l-Ârif'le ondan bahsederlerken "Endülüs'ün Gazalî'leri" tabiri tarihçiler arasında meşhur olmuştur.⁷²

İbn Berrecan'ın dinî ilimlerin yanında müsbet ilimlerle meşgul olduğunu, astronomi, matematik ve geometri de bildiğini yukarıda ifade etmiştik. Astro-nomi ile ilgili âyetlerin tefsîrinde bu yönünü görmek mümkündür. Matematik bilgisini de yer yer tefsîrinde kullandığını, harflere ve rakamlara ruhanî manalar

⁶⁶. İbnü'l-Ebbâr, *el-Mu'cem*, s.559; ez-Zehebî, *SAN*, c.XXII, s.334.

⁶⁷. Faura, *agm*, 732.

⁶⁸. A.y.

⁶⁹ Karadeniz, *agm*, s.371.

⁷⁰. el-Kutbî, *Fevâtü'l-Vefâyât*, c.I, s.570; ez-Zehebî, *SAN*, c.XX, s.73; İbn Hacer, c.IV, s.14; ez-Ziriklî, *el-A'lam*, c.IV, s.129; Adil Nüveyhiz, c.I, s.382; Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifin*, c.V, s.226; es-Suyutî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s.20; a.y., *Buğyetü'l-Vuât*, c.II, s.95; ed - Davudî, c.I, s.300; İbnü'l-İmâd, c.IV, s.113, c.V, s.124; Taşköprüzâde, c.II, ss.111-12; İsmail Paşa, s.570; Yafî'î, *Mir'âtü'l-Cinân*, c.III, s.268; Faura, *agm*, s.732; Şevki, s.164 vd.

⁷¹. ez-Zehebî, *Ma'rifetü Kurrâi'l-Kibâr*, c.III, s.1252.

⁷². Hamdi (Abdül-Mün'im), *Tarihu'l-Mu'rib*, s.404.

verdiğini ve bu yüzden Hurufilikle itham edildiğini söylemelerine⁷³ rağmen tefsirinde gösterilen misallerin dışında, onu itham altında bırakacak bir yoğunlukta Hurufiliğinin olduğu ve cümel hesaplarıyla uğraştığını söylemek zor gibi görünmektedir.

İbn Hallikan'ın bu konuda yaptığı naklin esası şudur: Sultan Selahü'd-Din H.579'da halep şehrini fethettiği zaman, İbnü'z-Zeki Ebü'l-Meali ed-Dımaşki, bir kasidesinde, Sultanı överken “Senin kıtlık yılı Safer ayında kal'ayı fethetmen, Recep'te Kudus'ün fethinin müjdecisidir.” diyerek Recep ayında Kudus'ü de fethedeceğini bildirmiştir. Kudus, gerçekten de 3 yıl sonra Recep ayında fethe-dilmiştir. “Gelecek zamana ait bu hadiseyi vukuundan önce nereden öğrendin”, dediklerinde, Ebü'l-Meali: “Ben buna, İbn Berrecan'ın, Rum Suresi birinci Âyetine yazmış olduğu tefsiriyle muttali oldum”, demiştir.⁷⁴

Nebhânî, gerek bu hadiseyi gerekse devrin sultanı Ali b.Yusuf'un kendisinden kısa bir zaman sonra vefat edeceğini bildirmesini, Hurufilikten ziyade İbn Berrecan'ın kerametleri cümlesinden saymaktadır.⁷⁵

İbn Berrecan'ın gerek Allah'ın isimleri, gerekse Kur'ân'ı açıklamak için takip etmiş olduğu metodlarından işârî, rumuzlu ve tasavvufî tefsir yönleri, daha sonra İbn Arabî tarafından benimsenmiş ve genişletilerek devam ettirilmiş görünmektedir. Bu yönüyle İbn Berrecan, İbn Arabî'nin öncüsü sayılmaktadır⁷⁶. Süleyman Ateş'e göre, O, hem Vahdet-i Vücut hem de harfler üzerindeki tefsirleri bakımından İbn Arabî'ye çok tesir etmiştir⁷⁷. Ne var ki İbn Arabî'nin vefatından sonra, ona isnad edilen ithamlar bir bakıma doğrudan doğruya İbn Berrecan'a da yapılmak istenmiştir. Mesela, İbn Haldun (v.808/1405) *Şifau's-*

⁷³. Onun Hurûfilik yaptığı kanatini sadece İbn Hacer, *Lisanü'l-Mizân*'da (c.IV, s.14), Hacı halife, *Keşfü'z-Zunûn*'da (c.I, s.458) naklederler. Tefsirinin incelenmesinde, İbn Hallikan'ın Salahaddin Eyyübi'nin Kudüs'ü fethiyle ilgili yaptığı meşhur nakilden başka bir örneğe de rastlamak mümkün olamamıştır. İlgili yerinde görüleceği gibi Mukatta'a harflerine bazı manalar vermiştir. Ancak bu, malum tefsir geleneği içinde devamlı yapılan bir husus olmuştur. İbn Hallikan, Rum Suresi(30), nin birinci âyetinin tefsirinde anlaşılması zor, uzun hesapların yapıldığından bahsetmektedir (Taşköprüzâde, c.II, s.112). Ancak inceleme konusu yaptığımız tefsirinin hamisinde böyle bir hesaplama rastlayamadık. İbn Berrecan'ın burada yaptığı “Fî bid'î sinîn” âyetine getirdiği şahsî yorumudur. (İbn Berrecan, *El-İrşâd fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, c.III, elyazması, Yusufâğa, v.108ab). Muhtemelen İbn Hallikan'ın gördüğü bu nâtamam olan ve elimizde bulunmayan tefsiridir.

⁷⁴. Taşköprüzâde, c.II, s.112; Bilmen, c.II, s.502.

⁷⁵ en-Nebhânî, c.II, s.168.

⁷⁶ Watt, s.143.

⁷⁷. Bkz. Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara, 1974, ss.131, 320..

Saill'inde, İbn Berrecan'ı İbn Arabî ve İbn Seb'in (v.665/1270)⁷⁸ gibi mezahiri te'vil eden ve bu sebeble eserleri "sarîh küfr ve bid'at"le dolu bir mutasavvıf olarak sunar ve hatta veliyyülemr'in, bu gibilerin kitaplarını, sebep olacakları fesadı önlemek açısından yaktırması gerektiğini savunur.⁷⁹ (Ancak bu fetvanın İbn Haldun'a aidiyeti hususunda ihtiyatlı davranmak gerekir. Zira bu fetva ilk olarak, İbn Arabî'nin kâfir olduğuna inanan Burhânuddin İbrahim el- Bukâî (v.885/1480) tarafından nakledilmiştir.⁸⁰). İbn Berrecan'ın tefsirinde isim ve harflerin havas ve esrarına önem vermesi, 'fenâ' yı incelerken gayet tabîi olarak 'tevhîd'i vurgulaması, İbn Haldun'un mezkur yorumuna sebep olmuş olabilir. İbn Berrecan hayatta iken de fıkıh bilginlerinin itiraz ve tenkitlerine maruz kalmış fakat tasavvuf tarihi onu dindar, zâhid ve samimi bir mutasavvıf olarak tanımıştır.⁸¹

Eserleri

İbn Berrecan çok yönlü bir alim olmasına rağmen ilgilendiği her saha ile ilgili bir eseri bulunmamaktadır. Genel olarak, tefsîr ve kelâm ile ilgili müstakil eseri vardır. Kendisi meşhur bir sufi olmasına rağmen tasavvufla ilgili müstakil bir eser yazmamış, bu ilim dalının sahası dahilinde ele alınabilecek görüşlerini tefsîr kitaplarına derc etmiştir. İbn Berrecan'ı iyi tanımak ancak eserlerini incelemekle mümkün olabilecektir. O'na nisbet edilen eserlerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. *el-İrşâd fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*: 520/1125'de ikmal etmiştir.⁸² Klasik kaynaklarda, bazen zikredildiği gibi *el-İrşâd fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, bazen *Tefsîru'l-Kur'ân*, bazen *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerim*, bazen de *Tefsîru İbn Berrecan* şeklinde değişik isimler altında zikredilir, Brockelmann, *Kitâbu Tenbîhi'l-Efhâm ila Tedebbürî'l- Kitâb ve Ta'arufî'l-Âyâtî ve'n-Nebei'l-'Azîm* ismiyle verir. Bu eser Su Teil II, Münich, 83 numarada gösterilmektedir. Kısaca *İrşâd* adı verilen bu tefsîrin, kütüphanelerimizde farklı hacimde nüshaları mevcuttur. İbn

⁷⁸. İbn Seb'in, İspanya'da doğdu. Bir müddet sonra kuzey Afrika'ya gitti. Mekke'de vefat etti. *Sicilyalıların Sorularına Cevaplar* adlı eser kendine nisbet edilir. O aynı zamanda bir sufidir. Bkz. İlhan Kutluer, "İbn Seb'in", *DİA*, c.XX (1999). ss.306-12.

⁷⁹. İbn Haldun (Ebu Zeyd Abdurrahman İbn Ebi Bekr), *Şifâu's-Sâil li Tehzîbi'l-Mesâil*, (Önsöz ve notlarla neşreden: M.B. Tâwit et-Tanjî), Ankara, 1958, s.110.

⁸⁰ A.y., s.Kâ (M.B. Tâwit et-Tanjî tarafından yazılan mukaddimede).

⁸¹. el-Münâvî, *El-Kevâkibü'd-Dürriyye fi Terâcimi Sâdâti's-Sûfiyye*, Mısır, 1938, c.II, s.91.

⁸². en-Nebhânî, c.II, s.168. İbn Berrecan Rum Suresi(30)'nin ilk âyetinin tefsirinde o senenin 522 olduğunu haber vermektedir. bkz. *el-İrşâd*, c.III, v.108b; Ateş, s.132. Ancak Nebhânî, bu tarihi nereden aldığı açıklamamıştır.

Berrecan'ın bu tefsîrinde tatbik ettiği metod, Kur'ân âyetleri ile hadis-i şerifler arasında alakayı göstermektir. Burada hadis-i şerifler bazen, Kur'ân'ın doğrudan nassına uygunluk arzeder; bazen manaya işaret yoluyla temas eder, bazen mefhum ve anlam bakımından onu destekler. Bu ise bazen bir, bazen iki, bazen de daha çok âyet arasında olabilir.⁸³

2. *el-Kitâb fi't-Tefsîr*: Yine klasik kaynaklarda İbn Berrecan'a nisbet edilen fakat tamamlamamış ifade edilen bir başka tefsirdir. Günümüze kadar ulaşmamıştır. İbn Hallikan'ın ifadesine göre, ekseri açıklamaları hal ve makam ehlinin metoduna göredir. Bazı tarihçiler,⁸⁴ İbn Berrecan'ın iki eserinden bahsederek. Bunlardan biri, tefsîri diğeri de *Esmâ'ül-Hüsna Şerhi*'dir. İkisini beraber zikrettikleri yerlerde tefsîrinin tamam olmadığını ifade ederler. Eğer bundan kasıt '*el-İrşâd*' ise, yukarıda da ifade edildiği gibi elde mevcut çeşitli nüshaları vardır ve tamamdır. İbn Hallikan'ın dediği gibi tefsîri tamamen bir sûfi metodu ile (yani İşârî metod kullanarak) ele alınmamıştır. *el-İrşâd*'da sûfi metodu işlenmekle birlikte diğer normal tefsîrler gibi çeşitli konular da ele alınmaktadır.

3. *İzâhü'l-Hikme bi Ahkâmi'l-İbra*: İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Mahmut Paşa bölümü numara 3'de kayıtlı bulunan ve İbn Berrecan'a nisbet edilen iki ciltlik ve tamam olan bu eserden hiçbir kaynak bahsetmemektedir.

I.cild, Fatıha'dan başlayıp Tâ Hâ Suresinde son bulmaktadır. Kapaklar, orijinal kahverengi meşin ciltli, (22x16) eb'adında şirazeli, miklepli üç kabartmalı, sağlam dikişli, yan kapakları mukavva, orta şemseli, şemseler motiflerle süslenmiştir. Sarımtırak, aharlı, kalınca kağıdı, 275 varak, 16 satırdır. Varak eb'adı 20x16 (16x12)' dir. Baş kısmında 20 varak, son kısımdan ise 268. varaktan itibaren tamir görmüştür. Yazı, okunaklı kalın nesih, sure başları, fasıllar ve âyet girizgâhları, tembih notları iri harflidir.

Mahmut Paşa bölümü 4 numadara kayıtlı olan II.cild, Meryem Suresinden Nas Suresi'ne kadardır. Kapaklar, orijinal kahverengi meşin ciltli, (22x16) eb'adında şirazeli, miklepli üç kabartmalı, sağlam dikişli, yan kapakları mukavva, orta şemseli, şemseler motiflerle süslenmiştir. Sarımtırak, aharlı, kalınca kağıdı, 275 varak, 16 satırdır. Varak eb'adı 20x16 (16x12) dir. Baş kısmında 30 varak, tamir görmüştür. Yazı, okunaklı kalın nesih, sure başları, fasıllar ve âyet girizgâhları, tembih notları iri harflidir

⁸³ Şevki, s.166.

⁸⁴ el-Kutbî, c.I, s.570; ez-Zehabî, SAN, XX, 73; İbn Hacer, c.IV, s.14; ez-Ziriklî, c.IV, s.129; Adil Nüveyhiz, c.I, 382; Kehhale, c.V, s. 226; es-Suyutî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, s.20.

Bu tefsîr, *el-İrşâd*'tan farklı muhtasar bir tefsîrdir. İbn Berrecan'ın *el-İrşâd*'ında kullandığı bazı tabirlerin⁸⁵ burada da bulunmasından yola çıkarak, *el-İrşâd*'ını bu isim altında özetlenmiş olabileceği kanaatine rahatça varabiliriz.

4. *Şerhü Meâni Esmâi'l-lâhi'l-Hüsna*: İbn Berrecan'ın elde mevcut önemli eserlerinden biridir. İki cild ayrı ayrı ve iki cildi bir arada tek kitap halinde olanı mevcuttur. Allah'ın 130 meşhur isminin manasını sahih rivâyetlerle açıklamış ve tasavvufî yorumlar yapmıştır.⁸⁶ Bu eserde Allah'ın her ismi üç basamakta ele alınıp yorum yapılır. Birinci basamakta, ismin kaynağı, ikinci basamakta o isme ulaşmanın usulü ve yolu, üçüncü basamakta bu ismin hakikati ile ibadet etme hususu açıklanır. İsimlerin ve ihtiva ettikleri harflerin tabiatları, manevi tesirleri ve özellikleri (havas) üzerinde de durulur.

Kendisine aidiyeti biraz tartışmalı olan İbn Berrecan'ın bu eserinin nüshaları İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde mevcuttur:

- a. Laleli Nüshası: 1551 numarada kayıtlı⁸⁷,
- b. Şehid Ali Paşa Nüshası: 426 numarada,
- c. Nurosmaniye nüshası: 2443 numarada,
- d. Carullah nüshası: 1023 numarada kayıtlıdır.

5. *Kitâbü Ayne'l-Yakîn*: Şevki, İbn Haldun'un *Şifâu's-Sâil* adlı eserinde bu eseri İbn Berrecan'a nisbet ettiğini söylemekte ise de⁸⁸ mezkur kaynakta böyle bir bilgiye rastlanamamıştır.

6. *Tercümânu Lisâni'l-Hakki'l-Mebsüs fi'l-Emr ve'l-Halk* adlı eser de İbn Berrecan'a nisbet edilir.⁸⁹

KAYNAKLAR

Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsîr Okulu*, Ankara, 1974.

⁸⁵. Mesela; "Kâle Azze min kâilin" tabiri aynen tekrarlanır.

⁸⁶. Şevki, s.165.

⁸⁷ Mukavva kaplı siyah meşin ciltli, (250x175) eb'adında şirazeli, miklepli, zincirekli, şemseli, salbekli, ilk kapak biraz yıpranmış, kâğıt, mat görünüşlü. 198 varak, 29 satır, varak eb'adı 250x175 (185x125mm) dir. Yazı çeşidi, Arap nesih, ayetler bazen kırmızı bazen kalın siyah mürekkeple yazılmıştır. Müstensih Muhammed İbn b. Enver'dir. 933/1538'de istinsah edilmiştir.

⁸⁸ Şevki, s.175.

⁸⁹. Brockelmann, *GAL*, c.I, s.559. Bu eserle ilgili detaylı bilgi bulunamadı.

el-Bağdadî, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, İstanbul, 1955.

Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük Tefsîr Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973.

Brockelmann, Carl, *GAL (Geschichte der Arabischen Littaratür)*, Leiden 1944-1949

el-Buhârî, Muhammed b.İsmail b. İbrahim b.el-Mugire Berdizbeh, *El-Câmiu's- Sahîh (el-Kütübü's-Sitte içinde)*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981.

Çağırıcı, Mustafa, “İbn Meserrre”, *DİA*, c.XX (1999), ss.188-93.

ed - Dabbî, Ahmed b. Yahya, *Buğyetü'l-Mültemis fî Tarihi Ricâlî'l-Endelüs*, Beyrut, 1410/1989.

ed - Davudî, (Şemsüddin Muhammed İbn Ali İbn Ahmed el-Malikî), *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Thk: Ali Muhammed Ömer), Kahire, 1392/1972.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, (dipnotlarda BİT olarak kısaltılmıştır) İstanbul, 1987.

Emin, Ahmed, *Zuhru'l-İslâm*, Mısır, 1966.

Faura, A., “İbn Barraghan” *EI*, Leiden, , III, (1971) 73.

Hamdi (Abdü'l-Mün'im Muhammed Hüseyin), *Tarihu'l-Mu'rib el-Endelüsî fî Asri'l-Murâbitîn*, yer ve tarih yok.

el-Hamevî, Yakut (Şihabü'd-Din Ebu Abdillâh Yakut İbn Abdillâh er-Rumi), *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut, Ts.

İbn Başkuval (Ebü'l-Kasım Halef ibn Abdilmelik), *Kitâbü's-Sıla fî Tarihi Eimmeti'l-Endelüs ve Ülemâihim ve Üdebâihim, (Kitâbü's-Silâ)*, Mısır, 1374/1955.

İbn Berrecan, *El-İrşâd fî'l-Kur'âni'l-Kerim*, III, elyazması, Yusufağa.no.4744

İbnü'l-Cezerî (Şemsuddin Muhammed ibn Muhammed), *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurra*, Mısır, 1351/1932.

İbnü'l-Ebbâr (Ebu Abdillâh Muhammed ibn Abdillâh ibn Ebî Bekr el-Kadâi el-Balansî), *et-Tekmile li Kitâbi's-Silâ*, Kahire, 1375/1955.

_____, *Mu'cem*, (thk. F.C. Zeydin), Madrid, 1885.

İbn Ferhun (İbrahim İbn Ali İbn Muhammed), *ed - Dibâcü'l-Müzehheb fî Ma'rifeti A'yâni Ülemâi'l-Mezheb (ed -Dibâc)* (Thk: Muhammed Ahmed Ebu'n-Nur), Kahire, 1351.

- İbn Hacer el-Askalanî, *Lisânü'l-Mîzân*, Lübnan, 1971/1390
- İbn Haldun (Ebu Zeyd Abdurrahman İbn Ebi Bekr), *Şifâu's-Sâil li Tehzîbi'l-Mesâil*, (Önsöz ve notlarla neşreden: M.B. Tâwit et-Tanjî). Ankara, 1958.
- İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-A'yân ve Evnâu'z-Zamân*, Beyrut, 1398/1978, I, 149.
- İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, Beyrut, ts
- İbnu Manzûr, (Ebü'l-Fadl Cemâlü'd-Dîn Muhammed b.Mükerrem), *Lisânü'l-Arab* (20 c.), Beyrut, ts.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1990.
- Kehhale, Ömer Rıda, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, 4 c., Beyrut, 1376/1957.
- Kutluer, İlhan, "İbn Seb'in", *DİA*, c.XX (1999). ss. 306-12.
- Küçük, Hülya, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, İstanbul, 1997.
- el-Makkârî (Ahmed ibn Muhammed), *The History of The Muhammadan Dynasties of Spain*, (Tr: Pascual de Gayangos), Hindistan, ts
- el-Münâvî, (Abdurrauf Muhammed İbn Ali), *El-Kevâkibü'd-Dürriyye fi Terâcimi Sâdâti's-Sûfiyye*, Mısır, 1938, II, 91.
- en-Nebhânî (Yusuf b. İsmail), *Câmiu Keramâti'l-Evliyâ*, (Thk:İbrahim Atva Avad), Mısır, 1962.
- Nüveyhiz, Adil, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, Beyrut, 1983.
- Özdemir, Mehmet, "Endülüs" *DİA*, c.XI (1995), ss.211-25.
- Sebold, C.F., "Endülüs", *İA (Milli Eğitim Bakanlığı)*, 1993, c.IV, ss.470-473.
- es-Suyutî (Celalüddin Abdurrahman), *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (Thk: A. Meursinge),
Tahran, 1960
- _____, *Buğyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, (Thk: Ebü'l-Fadl İbrahim),
1399/1979.
- _____, *Tabakâtü'l-Huffâz*, Beyrut, 1403/1983
- Şevki, Ali Ömer, *Mevsuâtü'l-Hadarâti'l-İslâmiyye*, Amman, 1923.

Taşköprüzâde (Ahmed b.Mustafa), *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Sıyâde fî Mevdûâtî'l-Ulûm* (Thk: Kamil Bekri, Abdü'l-Vehhab Ebü'n-Nur), Kahire, 1968.

Trimingham, J.S., *A History of İslam in The West Africa*, (Oxford University), London (Londra), 1962.

Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 1995.

Watt, W. Montgomery, *A History of İslamic Spain*, Edinburgh, 1965.

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1994.

el-Yemânî (Abdulgazi b. Abdulmecid), *İşârâtü't-Ta'yin fî Terâcimi'n-Nuhât ve'l-Lügaviyyîn*, Riyad, 1986.

ez-Zehebî (Şemsüddin Muhammed ibn Ahmed İbn Osman), *Ma'rifetü Kurrâî'l-Kibâr ala't-Tabakâtı ve'l-Âsâr* (Thk: Tayyar Altıkulaç), İstanbul, 1416/1995.

_____ *Tâcu'l-Arûs min Cevâhirü'l-Kâmûs*, Mısır, 1304.

_____, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (dipnotlarda SAN olarak kısaltılmıştır) Beyrut, 1990-1410 (Thk: Bessar Avvad Maruf, Muhyiddin Hilâlü's-Serkam), Beyrut, ts.

_____ *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, (2.baskı). 1396/1976.

_____ *ez-Ziriklî* (Hayru'd-Din), *el-A'lâm* (3.Baskı), basım yeri ve tarih yok.

